

JOHN STUART MILL

Over vrijheid

Vertaling, inleiding & annotaties:
Wessel Krul

Boom | Amsterdam

Inhoud

Inleiding

door *Wessel Krul* 7

Bij deze vertaling 36

Beknopte bibliografie 37

OVER VRIJHEID 45

1 Ter inleiding 51

2 Over de vrijheid van denken en discussie 67

3 Over individualiteit als een van de grondbeginselen
van het welzijn 111

4 Over de grenzen van het gezag van de maatschappij
over het individu 133

5 Toepassingen 153

Noten van de vertaler 177

Register 185

Inleiding

WESSEL KRUL

ACTUALITEIT VAN HET BOEK

Over vrijheid, schreef John Stuart Mill in zijn autobiografie, ‘zal waarschijnlijk langer voortleven dan al mijn andere boeken’. De waarheid die het bevat, meende hij, zal zich steeds sterker opdringen naarmate de moderne samenleving verder verandert. Deze waarheid is ‘het belang, voor mens en maatschappij, van een grote verscheidenheid aan karakters’. De menselijke natuur moet ‘de volle vrijheid krijgen om zich in tal van uiteenlopende richtingen te ontwikkelen’.

Mills verwachting over de levensduur van zijn werk is uitgekomen. *Over vrijheid* wordt in de oorspronkelijke Engelse versie uit 1859, maar ook in veel andere talen telkens weer herdrukt. In filosofische overzichtswerken wordt *Over vrijheid* doorgaans omschreven als een van de basisteksten van de westerse liberale traditie. Ieder jaar opnieuw verschijnen er academische studies waarin de ideeën van Mill worden geanalyseerd, verdedigd en bekritiseerd. Het internet biedt een ruime keuze aan gesproken colleges met een commentaar op de hoofdlijnen van het boek. Vanwaar deze actualiteit, na meer dan anderhalve eeuw? Staat de ‘waarheid’ die Mill vaststelde ons nu inderdaad nog scherper voor ogen?

Het onderwerp van *Over vrijheid* is niet de vrijheid van staten onderling, maar de vraag naar de omvang van de burgerlijke vrijheid, of anders gezegd, de vrijheid van het individu binnen de samenleving. Mill loste dit probleem op aan de hand van een ‘enkel zeer eenvoudig beginsel’: iedereen is vrij om te doen wat hij of zij wil, zolang een ander daarvan geen schade ondervindt. Met alles wat zich in de eigen levenssfeer afspeelt behoort het staatsgezag zich niet te bemoeien. Maar naast misplaatst overheidsingrijpen zag Mill nog een ander groot gevaar. Hoe meer mensen overal met elkaar in contact komen, hoe meer dwang er zal zijn om te denken en te doen wat ieder ander doet. In de

toekomst, voorzag hij, zou de druk van de publieke opinie alleen maar toenemen. Zelfs al zou de staat zich terughoudend opstellen, dan nog kon de ‘tirannie van de meerderheid’ leiden tot repressie van allerlei vernieuwende ideeën.

Uit de vrijheid van denken volgt vrijheid van meningsuiting en discussie. Mensen moeten hun opvattingen en inzichten ongehinderd aan elkaar kunnen voorleggen en met elkaar kunnen bespreken. Pas dan bestaat de zekerheid dat onjuiste en onrechtvaardige oordelen kunnen worden weerlegd. Alleen dan ook zullen mensen zelfstandig hun manier van leven kunnen kiezen. Onberedeneerde opinies zijn niet meer dan vooroordelen en conformisme. Om zeker te zijn van de eigen mening, is de uitdaging nodig van het debat. Zo ontstaat de ‘verscheidenheid aan karakters’, de volgroeide individualiteit van de staatsburgers, die Mill als noodzakelijke voorwaarde beschouwde voor een vooruitstrevende samenleving. Want individuele vrijheid draagt niet alleen bij tot ieders persoonlijk geluk. Oorspronkelijkheid van denkbeelden en levensstijl voorkomt sociale stagnatie, en houdt de weg open voor maatschappelijke verandering en verbetering.

Wat maakt nu dat de ideeën van Mill nog altijd in het centrum van de belangstelling staan? Op het eerste gezicht lijkt, tenminste in de westerse wereld, een goed deel van zijn programma verwezenlijkt. Vrijheid geldt als een essentieel onderdeel van de hedendaagse democratie. In veel westerse landen is de ruimte om het leven naar eigen inzicht vorm te geven misschien nog nooit zo groot geweest als nu. Tegelijkertijd is het duidelijk dat de persoonlijke vrijheid telkens opnieuw moet worden bevochten. De dreiging komt niet alleen van buitenaf, van vijandige mogendheden met een autoritair politiek systeem. Ook van binnenuit staat de vrijheid van verschillende kanten onder druk. Mill vreesde dat het democratische ideaal van politieke gelijkheid, dat hij toejuichte, als ongewenst bijverschijnsel zou leiden tot sociale gelijkvormigheid. De massale pers en publiciteit hield de samenleving overal dezelfde meningen, dezelfde voorbeelden en dezelfde kennis voor. Inmiddels is de macht van de media in vergelijking met die in de tijd van Mill tot in het oneindige gegroeid. De ‘tirannie van de publieke opinie’ doet zich maar al te vaak gelden, zodra mensen zich in hun vooroordelen aangetast voelen.

Er is nog een reden waarom Mills werk tot de actualiteit spreekt. *Over vrijheid* wordt vaak kortweg aangeduid als een pleidooi voor de

vrije meningsuiting. Dat is het ook. Maar Mill liet het hier niet bij. In elke vrije samenleving zijn er groepen burgers die hun vrijheid willen gebruiken om aan de vrijheid van anderen een einde te maken. Mill realiseerde zich dat een vrijheid waarvan iedere burger kan profiteren, en niet alleen een bepaalde stand, klasse of politieke richting, niet een onbeperkte vrijheid kan zijn. Zijn boek is geen libertair pamflet, geen verdediging van onmaatschappelijkheid of anarchisme, laat staan een oproep om de eigen mening, of die nu behoort tot de meerderheid of tot een minderheid, ten koste van anderen door te zetten. *Over vrijheid* wil vrijheid toestaan waar die nodig is, maar ook de grenzen van de burgerlijke vrijheid vaststellen. Hoe kan een samenleving met een zo groot mogelijke ‘verscheidenheid in karakters’ vermijden dat de tegenstellingen onbeheersbaar worden? In overeenstemming met zijn eigen principes behandelde Mill het probleem van beide kanten. Dat hij met het vergroten van de persoonlijke vrijheid een grotere sociale saamhorigheid nastreefde, lijkt een paradox. Toch is dit misschien wel de voornaamste betekenis van zijn werk.

EDUCATIE

De jeugd van John Stuart Mill stond in het teken van een gevaarlijk pedagogisch experiment. Zijn vader, James Mill, had zich uit eenvoudige omstandigheden weten op te werken tot een drukbezet en vaak overbelast publicist. In de politiek verdedigde hij een radicaal rationalisme en pragmatisme. Wat hij had bereikt, geloofde hij, was te danken aan zijn gezond verstand, en wat voor hemzelf gold, was ook op de samenleving van toepassing. Maar hoeveel kostbare tijd en inspanning gingen er niet verloren aan bijzaken die tot de individuele en maatschappelijke vooruitgang weinig bijdroegen! Als kinderen konden worden grootgebracht zonder het onnozele tijdverdrijf waarmee zij zich meestal bezighouden, zou hun intellect tot veel grotere hoogte kunnen worden ontwikkeld. Deze theorie paste hij toe op zijn oudste zoon, die in 1806 in Londen werd geboren.

In zijn autobiografie heeft John Stuart Mill uitvoerig beschreven hoe dat ging. Hij heeft nooit een school vanbinnen gezien, en ontmoette geen andere kinderen dan zijn jongere broers en zusters. De dagen verliepen volgens een streng programma. 's Morgens kreeg hij

'Het grote, leidende beginsel waarop elke overweging die in deze bladzijden wordt uiteengezet onmiddellijk is gericht, is het volstrekt wezenlijke belang van de ontwikkeling van de mens in zijn rijkste verscheidenheid.'

WILHELM VON HUMBOLDT, *The Sphere and Duties of Government*¹

Over vrijheid

Aan de geliefde en betreurde nagedachtenis van haar, die de inspiratie, en voor een deel de auteur, van het beste in mijn werk is geweest – de vriendin en vrouw wier verheven gevoel voor waarheid en recht mijn sterkste aanmoediging, en wier goedkeuring mijn voornaamste beloning was –, wijd ik dit boek. Zoals alles wat ik sinds jaren geschreven heb, is het evenzeer van haar als van mij. Maar zoals het werk nu voor me ligt heeft het slechts in zeer ontoereikende mate het onschatbare voorrecht gehad van haar kritiek. Een aantal van de belangrijkste gedeelten waren bestemd voor een nog zorgvuldiger herlezing, die ze nu nooit meer zullen kunnen ondergaan. Als ik slechts in staat was om de helft mee te delen van de grote gedachten en nobele gevoelens die met haar ten grave zijn gedragen, zou ik de wereld een grotere weldaad bewijzen dan ooit kan voortkomen uit alles wat ik vermag te schrijven zonder de aansporing en de hulp van haar bijna ongeëvenaarde wijsheid.

1. Ter inleiding

Het onderwerp van deze verhandeling is niet de zogenoemde 'vrije wil', die op zo'n ongelukkige manier tegenover de leer wordt gesteld die men ten onrechte de wijsgerige noodzakelijkheid noemt,² maar de burgerlijke of maatschappelijke vrijheid: de aard en de begrenzingen van de macht die de samenleving rechtmatig kan uitoefenen over het individu.³ Dit vraagstuk wordt zelden in algemene bewoordingen geformuleerd en vrijwel nooit op die manier besproken. Toch heeft het door zijn latente aanwezigheid een diepgaande invloed op de praktische tegenstellingen van onze tijd. Waarschijnlijk zal het weldra worden gezien als het wezenlijkste probleem van de toekomst. Het is zo weinig nieuw dat het in zekere zin de mensheid al vrijwel vanaf de vroegste tijden heeft verdeeld. Maar in het stadium van vooruitgang waarin de beschaafdere delen van de soort nu gekomen zijn, dient het zich aan onder nieuwe omstandigheden, en vereist het een nieuwe, meer fundamentele behandeling.

De strijd tussen vrijheid en gezag is de opvallendste trek van de vroegste gedeelten van de geschiedenis die wij kennen, in het bijzonder die van Griekenland, Rome en Engeland. Maar destijds speelde deze strijd zich af tussen de onderdanen, of bepaalde groepen onderdanen, en de regering. Onder vrijheid verstond men bescherming tegen de willekeur van de politieke machthebbers. Met uitzondering van sommige democratische regeringen in Griekenland beschouwde men de positie van de heersers als onvermijdelijk tegengesteld aan die van het volk waarover zij regeerden. De regering bestond uit een alleenheerser, of een regerende stam of kaste, die zijn gezag ontleende aan erfrecht of aan verovering, en die daar in ieder geval niet over beschikte naar de zin van de onderdanen. De mensen waagden het niet hun oppermacht te betwisten, en misschien wilden zij dit ook niet, zelfs als zij allerlei maatregelen namen om onderdrukking te voorkomen. Men beschouwde de macht van de heersers als noodzakelijk, maar ook als hoogst gevaarlijk.

Het was een wapen dat zij evenzeer tegen hun onderdanen konden gebruiken als tegen vijanden van buiten. Om te voorkomen dat er talloze gieren zouden azen op de zwakkere leden van de samenleving, moest er een roofdier zijn dat sterker was dan alle andere, met de taak om de rest eronder te houden. Maar omdat ook de koning van de gieren, niet minder dan een van de lagere harpijen, geneigd was om de kudde als zijn prooi te zien, moest men voortdurend beducht zijn voor zijn snavel en klauwen. Daarom streefden vaderlandslievende mensen ernaar om grenzen te stellen aan de macht die men de heerser over de gemeenschap kon laten uitoefenen. Deze beperking was wat zij met vrijheid bedoelden.

Zij probeerden dit op twee manieren. Ten eerste door erkenning te krijgen van bepaalde onschendbaarheden, politieke vrijheden of rechten genaamd. Inbreuk hierop moest worden beschouwd als het verzaken van een plicht. Als een heerser zich hieraan schuldig maakte, gold gericht verzet of een algemene opstand als gerechtvaardigd. Een tweede middel, in het algemeen van later tijd, was het vastleggen van grondwettelijke bepalingen die het noodzakelijk maakten dat de gemeenschap (of een of ander lichaam dat verondersteld werd de belangen daarvan te vertegenwoordigen) haar goedkeuring schonk aan de voornaamste bestuurlijke maatregelen van de regerende macht. In de meeste Europese landen werd de heersende macht in meer of mindere mate gedwongen zich aan de eerste vorm van beperking te onderwerpen. Met de tweede was dit niet het geval. Het werd daarom overal het voornaamste doel van vrijheidslievende mensen om dit te verwezenlijken, of om deze beperking uit te breiden waar zij al voor een deel bestond. Zolang men er genoeg mee nam dat de ene vijand met de andere werd bestreden, en bereid was door een alleenheerser geregeerd te worden, op voorwaarde dat er min of meer doeltreffende garanties bestonden tegen diens willekeur, gingen de verlangens niet verder.

Bij het voortschrijden van de beschaving brak echter een ogenblik aan waarop mensen het niet langer vanzelfsprekend vonden dat hun regeerders een onafhankelijke macht vormden, met belangen die tegengesteld waren aan die van henzelf. Het leek veel beter wanneer de diverse bewindslieden van de staat zouden optreden als hun zaakwaarnemers of vertegenwoordigers, die naar believen konden worden teruggeroepen. Alleen op die manier, scheen het, konden zij er zeker van zijn dat de bestuurlijke macht nooit in hun nadeel misbruikt zou worden.